

Se všemi na kordy

PETR ČORNEJ

Lidové noviny, 11. 4. 2020, s. 17

Dožil se jenom šestašedesáti let, přesto se do dějin české historiografie zapsal nesmazatelným způsobem. Od **narození historika Josefa Pekaře**, odpůrce Masaryka, komunistů či revolucí všech ražení, uplyne 12. dubna už rovných **sto padesát let**.

Historik Josef Pekař nikdy nepřestal adorat venkov, jehož proměnám ve 20. století nerozuměl a obával se jich FOTO ČTK

Vždy na sebe strhával pozornost. Byl chytrý, v mládí pohledný, rád provokoval, s gustem prosazoval neobvyklé názory, vrhal se do polemik a ostatní záměrně iritoval. Mohl si to dovolit: měl široký rozhled, talent, intuici, empatii i mimořádné stylistické schopnosti. Udělal strmou kariéru. V sedmadvaceti se stal docentem, v jedenatřiceti mimořádným profesorem. Zákonitě proto budil jak obdiv a nadšení, tak ještě více kritiku, odmítání a nezřídka odpor.

Rodák ze selského statku v Malém Rohozci trávil dětská léta v Daliměřicích, což je dnes součást Turnova, jenom pár kroků od zámku Hrubý Rohozec, na dohled údolí Jizery a malebných scenerií Českého ráje. To byl jeho kraj i jistota, k níž se neustále vztahoval, ať jako student mladoboleslavského gymnázia a posluchač historie na pražské filozofické fakultě, nebo jako uznávaný vysokoškolský učitel. Tady čerpal náměty pro své první i vrcholné práce, hledal tu klid jako nutnou protiváhu k rozmanitým aktivitám a zároveň k úzkostem, jež prostupovaly jeho duši.

Jako jediné z osmi dětí manželů Josefa a Františky Pekařových se dožil pokročilejšího věku, zbývající podlely rodinnému prokletí, tuberkulóze. Skonala na ni i historikova matka. Strach z osudové nemoci, která se u něho načas ohlásila, způsobil, že nikdy neuzavřel sňatek, ač se ženám rozhodně nevyhýbal. Své obavy a pochybnosti kompenzoval bytostným ztotožněním s rodným regionem, s českou zemí a s českým národem, přestože hlavní důvod lze v tomto případě hledat spíš ve vypjatém nacionálním cítění, tolik příznačném pro druhou polovinu 19. století.

Stíny Bílé hory

Josef Pekař byl vyhraněný národovec a tímto prismaem nahlížel, zkoumal a interpretoval české dějiny, ač se jako vědec programově hlásil k principům empiricko-kritické historiografie. Ta po badateli požadovala, aby přesně zjišťoval, jak se minulost skutečně odehrála, a do svých výkladů nevnášel nic ze snah a tužeb vlastní současnosti. Postmoderně, která pravdu relativizovala a dějiny by nejraději zrušila, jsou dnes tyto zásady k smíchu.

Étos jim však upřít nelze, stejně jako Palackého krédu říkat „pravdu, padni komu padni“, což byla maxima, s níž se ztotožňoval i Pekařův univerzitní učitel Jaroslav Goll. Uhlazený profesor si svého nejnadanějšího žáka oblíbil, urovnával mu cestu, vědecky se ale od něho lišil. Byl v poznávání minulosti, důsledně založeném na studiu pramenů, strážlivější a varoval se absolutizujících soudů.

Pekař, jakkoli zakotvený v ideálu objektivní vědy, si od počátku vybíral velká témata, volně či přímo související s přítomností, především s politicky frekventovaným traumatem Bílé hory, se vztahy k Habsburkům, podunajské monarchii a Němcům, i se soudobým politickým zápasem za české státoprávní požadavky. V celé řadě Pekařových knih a úvah čteme mezi řádky otázku, zda se dalo zabránit bělohorské porážce, „neštěstí bez míry a hranic“, a jaké byly její důsledky.

Tak je tomu už v jeho prvním velkém díle o Valdštejnově spiknutí, které mohlo zvrátit (ale k autorově lítosti nezvrátilo) pobělohorský vývoj. Pěťadvacetiletý historik prostudoval neuvěřitelné množství materiálu, aby Albrechta z Valdštejna vykreslil jako tragického, téměř romanticky rozpolčeného hrdinu, který v polovině třicetileté války promeškal jedinečnou dějinnou příležitost a jehož pád upevnil habsburské pozice v Českém království i středoevropském prostoru.

Převážně 17. století se týká rovněž Pekařova vůbec nejúspěšnější publikace, dvojdílná *Kniha o Kosti*, vydaná dosud pětkrát, naposledy roku 1998. To je v případě vědecké produkce úkaz zcela mimořádný. Autor v práci jedinečným způsobem evokoval život na svém zamilovaném hradě i okolním panství.

První část, v níž se historik představil jako suverénní spisovatel, líčí podmanivým jazykem každodenní život, druhá obsahuje tvrdá data i analýzy, dokládající, jakou zátěž musel vydržet český sedlák, bez jehož daní by habsburská monarchie mohla zapomenout na velmocenskou politiku. Kromě toho se zde Pekař prezentoval jako průkopník v oboru sociálních a hospodářských dějin. Kdyby pečlivě nesledoval německou odbornou literaturu a dobové debaty o roli individualismu a kolektivismu v dějinách, nikdy by se mu tento úkol nepodařil. Na přelomu prvního a druhého desetiletí 20. století bylo zřejmé, že z Pekaře vyrostl mimořádný historik.

Energie, temperament i vyhraněný zájem o veřejné dění ho v předvečer první světové války vtáhly do vášnivé polemiky o smysl českých dějin. Zaujal v ní roli hlavního oponenta svého univerzitního kolegy, filozofa T. G. Masaryka, jehož tezi o návaznosti obrozeneckých snah na ideály české reformace, inspirativní i pro soudobou českou společnost, prohlásil za nepodložený konstrukt. Vyrukoval s protinázorem, že čeští obrozenci v mnoha ohledech rozvíjeli úsilí osvícenské inteligence a katolických barokních vlastenců. Toto mínění většinově sdílí i současná věda, ovšem s důležitou výhradou. Masaryk nechtěl, aby česká společnost přejímala myšlenky radikálních husitů a jednoty bratrské, nýbrž aby prokázala srovnatelnou aktivitu, zájem změnit věci veřejné a touhu jít za ideálem v podobě dosažení politické svébytnosti. Pekařovi byl Masarykův „náboženský“ platonismus cizí. Smysl českých dějin shledával v nich samých, tedy v uchování existence českého národa a v jeho kontinuálním organickém vývoji.

Vpravo proti revolucím

Rozdíl mezi Masarykovým akcentem na diskontinuitu i změnu a Pekařovým zdůrazňováním dějinné kontinuity se vzápětí promítl do politických postojů obou protagonistů. Zatímco Masaryk se rozhodl využít „Velké války“ k ustavení samostatného státu, Pekař, který na jaře 1917 nepodepsal *Manifest českých spisovatelů*, hájil existenci podunajské monarchie, přebudované ovšem na důsledně státoprávních základech. V tomto smyslu se angažoval v politickém zákulisí sepisováním materiálů pro agrárního politika Antonína Švehlu, na veřejnosti sérií novinových článků a projevem, v němž kriticky zhodnotil nesplněné sliby právě zesnulého císaře Františka Josefa I.

Zrod československého státu v roce 1918 považoval Pekař za zázrak. Přesto byl téměř od samého počátku nesmlouvavým kritikem všech příliš razantních kroků. Změny jej jako člověka spjatého s tradičním venkovem, který mu mizel před očima, bolely. Báł se jich, protože rozrušovaly svět, v němž vyrostl. Hlavně mu vadila opatření nesená duchem nejasně chápaného socialismu, který byl heslem dne. Kritizoval rozsah pozemkové reformy, jež podle něj necitlivě rušily větší zemědělské celky, nevítal zrod Církve československé a provokativně poukázal na dějinný význam kultu Jana Nepomuckého, v chápání pokrokářské publicistiky „světce temna“.

Pro politickou levici i liberály se stal přívržencem klerikalismu a vyhraněného katolicismu, ač si od těchto proudů jako svobodomyšlný, národně orientovaný konzervativce udržoval odstup. Kdo si však pozorně přečte jeho *Tři kapitoly o sv. Janu Nepomuckém* a seznámí se s kontextem, v němž vznikly, pochopí, jak tu vědec a tradicionalista zaujal statečný postoj proti smršti ryčné, leč povrchní žurnalistiky.

Jako ctitel organického vývoje Pekař odmítal revoluce, násilně se rozcházející s minulostí, jalové pokrokářství a politickou levici, zvláště ruský bolševismus. V kritice sovětského Ruska se příliš nelišil od Masaryka, v jeho výhradách však zazněl též antisemitský tón, u nás tehdy příznačný hlavně pro venkovské a maloměstské kruhy. Komunisté Pekaře nesnášeli, dávali to najevo a po únoru 1948, kdy historikovo tělo už jedenáct let spočívalo na hřbitově v Jenišovicích u Turnova, proti němu rozpoutali pekelnou kampaň, ve skromnější období opakovanou v prvním normalizačním desetiletí.

Kvalifikovanými Pekařovými oponenty však nebyli novináři a političtí aktivisté, ale historikové jiné názorové orientace. Na předním místě to byl levicově smýšlející Jan Slavík, jehož však čeští stalinisté nenáviděli stejně jako Pekaře, dále obdivovatel Masaryka a husitství František Michálek Bartoš, z předních Gollových žáků zase masarykovci Václav Novotný a Rudolf Urbánek. Diference se projevovaly nejčastěji v souvislosti s velkými jubilei, ať již bělohorského výročí 1920, událostí revolučního husitství, nebo svatováclavské milénium spojené s ukončením dostavby svatovítské katedrály roku 1929: Pekař Jana Husa vždy vykládal jako středověkého reformního katolického kněze a pomíjel jeho vztah k luterské reformaci, jejíž kulturní rozměr podceňoval. Největší český světec mu personifikoval nepřetržitou dějinnou existenci vlastního národa. Ne náhodou patří esej o sv. Václavu, v níž historik po čtvrtstoletí opětovně zúročil poznatky svých objevných mladických studií o takzvané Kristiánově legendě, k vrcholům Pekařova slovesného umění.

V závěru vědecké dráhy Pekař doslova propadl studiu husitství, o němž dříve psal jen nesoustavně. Pětisté výročí Žižkovy smrti v roce 1924 a obrovská vědecká i publicistická záplava ho přiměly, aby se s dobou, považovanou liberály, pokrokáři, socialisty a Masarykem za vrcholné dějinné vzepětí českého národa, vyrovnal po svém. Bylo to vlastně skryté pokračování polemiky s Masarykem, nyní hlavou státu.

Po letech neskutečné dřiny byla výsledkem monografie *Žižka a jeho doba*, vydávaná v letech 1927–1933, shodou okolností v čase, kdy na pražském Vítkově začal vyrůstat monumentální konstruktivistický památník. Pekařovo dílo jako by bylo polemikou s pokračující mytizací husitství, v němž chybně viděl hnutí čistě středověké, a jeho největších zjevů. I proto si čtyřsvazková práce (čtvrtý díl obsahuje „jen“ poznámky a rejstříky k dílu třetímu) vysloužila pronikavou kritiku, přičemž radikální levice ji dokonce odsoudila jako hanopis na všechny revoluce, zvláště sovětskou. Při bližším ohledání brzy však zjistíme, že jde o přelomové dílo české historiografie. Autor v něm jasně prokázal, že není žádným metodologickým mastodontem, jak o něm šířil Jan Slavík spolu s nastupující generací levicově smýšlejících historiků.

Jak blízko k Čapkovi

První dva svazky obsahují podrobný rozbor pramenů k husitství a Žižkově osobnosti, teprve ve třetím díle Pekař čtenářům předvádí, jak nepřemoženého vojevůdce vidí on sám. Žižka, kterému nelze upřít čistotu víry, se zde jeví jako rytíř Boží, fanatický stoupenec husitského výměru Božího zákona a vykonavatel boží vůle. Je to portrét blízký Palackého pojetí, avšak odmítající Žižku v úloze uvážlivého státníka, jak ho známe z vědeckých prací Tomkových, Urbánkových a Bartošových, z Jiráskových románů a dnes i z Vávrovy filmové trilogie.

Ale pozor! Pekař nikomu svůj názor nevnucuje. Na základě týchž pramenů, které charakterizoval v úvodních svazcích, může kdokoli jiný sestavit odlišný obraz husitského hejtmana. Odtud byl už pouhý krůček k proslulé noetické trilogii Karla Čapka, demonstrujícího, jak nemožné je vydat opravdu objektivní svědectví o člověku a jeho životě. Historikovo dílo, z něhož největšího čtenářského ohlasu dosáhla hutná gymnaziální učebnice *Dějiny československé*, se knihou o Žižkovi fakticky uzavřelo.

Zániku Masarykova Československa se Pekař, vždy varující před velkoněmectvím i prušáctvím a s úzkostí sledující akceleraci sudetoněmecké otázky, nedožil. Zemřel 23. ledna 1937 v Praze jako oběť nepřiliš zdravého životního stylu. V roce 1935, kdy pravicové kuloáry uvažovaly o jeho prezidentské kandidatuře, byl už vážně nemocen. Brzy po Pekařovi zesnul i Masaryk, který k rakvi nesmlouvavého oponenta poslal věnec, na jehož stuze se skvěl nápis: „Profesore Pekaři, byl jste hodný člověk!“ Nemaleý podíl na tom měla Masarykova vnučka Anna, která svého učitele historie upřímně obdivovala. Právem. Spolu s Josefem Šustou byl největším českým historikem první poloviny minulého století.